

HOTĂRNICIA LUI LABERIUS MAXIMUS

(LA PATRUZECI DE ANI DE LA DESCOPERIRE)

DE

D. M. PIPPIDI

Paginile ce urmează își propun să reexamineze — la patruzece de ani după descoperire — câteva din problemele ridicate de o inscripție ce trebuie socotită printre cele mai importante din câte au ieșit la iveală din pământul Histriei. În ciuda acestei împrejurări, documentul, se poate spune, nu-i de ajuns de bine cunoscut, din pricina complexității lui neobișnuite și pentru că, — în ochii majorității specialiștilor români, — paginile publicate de Vasile Pârvan în *Histria* IV au rămas principalul — dacă nu unicul — mijloc de informare. În ciuda valorii lui netăgăduite, acest comentariu, ca și ediția pe care o însoțește¹ sînt însă depășite. Adolf Wilhelm și Hermann Dessau în ce privește textul, Dessau și numeroși alți cercetători, în ce privește un aspect sau altul al conținutului istoric, au adus în ultimii treizeci de ani contribuții utile, uneori decisive, ce trebuiesc cunoscute și însumate într-o prezentare de ansamblu a «hotărniciei», mai conformă cu stadiul actual al documentării.

Pornind de la aceste considerații, am schițat în studiul nostru ceea ce s-ar putea numi o «sinteză momentană» a chestiunii, în care sînt precizate principalele dificultăți rezolvate sau de rezolvat ale unui text în care se concentrează sau de care se leagă numeroase probleme ale istoriei Histriei în primul secol al erei noastre. În ordinea expunerii, cele câteva probleme tratate sînt următoarele:

- natura exactă a documentului;
- data celor două exemplare ajunse pînă la noi;
- limitele teritoriului histrian (și, în subsidiar, accepția toponimului iPeuce);
- ordinea epistulelor anexe (și, în legătură cu ea, cronologia guvernatorilor Moesiei Inferioare sub Claudiu și Nero);
- problema guvernatorului Aemilianus;
- data întemeierii «vămii» Illyricului;
- data întemeierii «vămii» malului trac (*portorium ripae Thraciae*).

În marginea acestor preocupări majore ale cercetării, prezentate într-un chip mai stăruitor, pe baza unei documentări de pe acum îndestulătoare, alte câteva probleme — nu mai puțin importante, dar mai puțin ușor de dezlegat din pricina informațiilor insuficiente — sînt atinse în cursul expunerii. Din numărul lor, va fi de ajuns să pomenim problema anexării de romani a

¹ • Anal. Acad. Rom. », t. XXXVIII, MSI, 1916, p. 558—593.

orașelor de pe teritoriul dobrogean și problema așa-numitei « prefecturi a litoralului maritim ».

Sugerînd, mai mult decît prezentînd soluții în aceste controversate probleme, osteneala noastră va contribui, nădăjduim, la stimularea în viitorul apropiat a cercetărilor în această direcție.

Cum am arătat mai sus, în treacăt, textul *horothesei* poate fi socotit astăzi definitiv constituit, după intervenția lui Adolf Wilhelm, care a îmbunătățit ediția lui Pârvan în puncte esențiale, și a cărei versiune, publicată în « *Anzeiger-ul Academiei din Viena* »¹, reprodușă apoi și în primul volum din *Supplementum epigraphicum Graecum*², merită și trebuie să rămînă punctul de plecare al oricărei încercări de revizuire fie a pasajelor emendate, fie a rîndurilor de la începutul și sfîrșitul documentului, a căror proastă stare de conservare a făcut ca orice încercare de întregire să fie pînă acum judecată temerară. Așa fiind, o reproducere în acest loc a textului grec nu ni se pare utilă³. Preferăm să oferim cititorilor o traducere în limba noastră a inscripției, pentru a le înlesni înțelegerea considerațiilor ce urmează și pentru că, după știința noastră, o versiune integrală a « Hotărniciei » n-a fost pînă acum publicată.

Hotărnicia consularului Laberius Maximus

« Hotarele histrienilor le-am stabilit precum urmează: . . . Peuce, lacul Halmyris, începînd cu teritoriul . . . argamensilor, de-aci de-a lungul creștetului . . . pînă la confluența rîurilor Picusculus și Gabranus, apoi de la gura rîului Gabranus pînă la izvoarele acestuia, de-aci . . . pe lîngă rîul Calabaeus (către mare ?) aproximativ . . . mii de pași . . . »

Scrisoarea lui Sabinus

Flavius Sabinus magistraților sfatului și poporului histrian — voie bună ! Grija ca dreptul vostru în legătură cu Peuce să fie păstrat neștirbit, o va purta prefectul Arruntius Flamma, căci așa i-am dat dispoziții. Voi vorbi în acest sens și cu Ae{mi} lianus, urmașul meu, și vă voi recomanda atenției lui în toate privințele.

Altă scrisoare a aceluiași Sabinus

Flavius Sabinus, guvernator, magistraților sfatului și poporului histrian — voie bună ! Cu toate că rețeaua vamală a malului Dunării se întinde pînă la mare, iar orașul vostru e situat la atîta depărtare de gurile fluviului, totuși, intrucît și solii voștri m-au încredințat, și prefectul Asiaticus mi-a spus că aproape singurul venit al orașului vostru e cel de pe urma peștelui sărat, am găsit cu cale că trebuie să vă fie păstrată, după datină, îngăduința de a pescui și de a aduce lemn de facile pentru nevoile fiecăruia, fără plata vreunei taxe. În ce privește folosința pădurii, aveți hotare necontestate și tot dreptul de a vă bucura de ele nesupuși la vreo dare.

Scrisoarea lui Pomponius Plus

Pomponius Pius magistraților sfatului și poporului histrian — voie bună ! Chiar din cele scrise vouă de Flavius Sabinus și de Aelianus — bărbați aleși

¹ « *Anz. Akademie Wien* », 1922. XV—XVIII, p. 36 și urm.

² *Lugduni Batavorum*, 1924, p. 73, nr. 329.

³ O ediție critică a inscripției se va publica nu peste multă vreme în culegerea noastră *Documente epigrafice privitoare la viața și dezvoltarea cetăților pontice*, în curs de pregătire.

și atit de respectați de mine — se putea înțelege că slăbiciunea cetății voastre se invrednicește de prevederea căreia nimic nu-i scapă a dumnezeescului nostru împărat, adevăratul mîntuitor al tuturor: pentru ca, deci, drepturile cetățililor să nu fie numai păstrate, dar și sporite, am încuviințat ca venitul peștelui prins în gura Peuce să fie al vostru, după dreptul de care — din mila împăraților — strămoșii și părinții voștri s-au bucurat neîntrerupt.

Scrisoarea lui Plautius Aelianus

Decretul vostru mi-a fost înminat de trimișii Callistratos al lui Demetrios și Meidias al lui Artemidoros. Îmi cereți prin acest decret să înlesnesc drumul soliei voastre de mulțumire către prea cinstitul Sabinus, lucru pe care cu dragă inimă l-ași fi făcut fie și numai pentru Sabinus. Mai cereți apoi ca drepturile voastre în legătură cu Peuce să rămână nevătămate. În ce mă privește, atit de puțin mă gîndesc să știrbesc ceva din drepturile acordate vouă de atita vreme, încît bucuros ași mai născoci altele, cu ajutorul cărora să împodobesc un vechi oraș grec, plin de respect față de împărat și respectuos și față de noi înșine.

Scrisoarea lui Tullius Geminus

Tullius Geminus, trimis cu puteri pretoriene al Cesarului Tiberius Claudius Germanicus Augustul, dorește voie bună magistraților, sfatului și poporului histrian. Solii voștri Demetrios, Chabrias, Chairemon, Demetrios, Aischrion, Ta---, Meidias, Dionysodoros, Hegesagoras, Aristagoras, Metrodoros, întilnindu-mă în Tomi — mi-au înminat decretul vostru și, exprimîndu-și credința față de împărat, ca și bucuria pricinuită de sănătatea și de prezența noastră, și-au îndeplinit în chipul cel mai zelos misiunea pe care le-ați încredințat-o. Luînd cunoștință de sentimentele orașului vostru față de persoana noastră, voi încerca la rîndu-mi să vă fiu de folos în orice împrejurare. În legătură cu Peuce și cu gurile, informat de solii voștri, am găsit cu cale să vi se păstreze hotarele din strămoși.

Copie a scrisorii lui Marius Laberius Maximus, trimis imperial cu puteri pretoriene, din 25 octombrie al anului cînd erau consuli împăratul Caesar Traian Augustul Germanicul și Iulius Frontinus, fiecare pentru a III-a oară (= 100 e. n.). Text reprodus și verificat după însemnările lui Marius Laberius Maximus, trimis imperial cu puteri pretoriene, cu îngăduința.... lui Fabius Pompeianus de a... cele scrise... Întrucît Charagonius Philopalaestrus, concesionar al veniturilor vămiei țărmlui Traciei, a cerut ca vama... lacului Halmyris și a gurii Peuce să se plătească....., potrivit legii celei vechi va avea dreptul să pretindă plata taxelor vamale... de la hotarul pămînturilor locuitorilor din Dimum pînă la începutul brațului Peuce (?)..»

Ne găsim deci înaintea unui decret al guvernatorului Moesiei Inferioare, Manius Laberius Maximus (în text, *Marius* e o greșeală repetată a lapacidului), avînd ca obiect fixarea limitelor teritoriului Histriei, cu scopul de a pune capăt neînțelegerilor dintre locuitori și concesionarul «vămii țărmlui trac». Scris în limba latină și gravat în fruntea întregului text, decretul comportă mai multe anexe în limba greacă, — scrisori ale unor guvernatori ai Moesiei Inferioare din sec. I e. n. privind aceeași problemă. La urmă, după obișnuitele

formule de cancelarie destinate a garanta autenticitatea documentelor reproduse, răspunsul lui Laberius Maximus la plîngerea *conductor*-ului Charagonius Philopalaestrus¹, cerînd probabil ca histrienii să fie supuși taxelor în a căror plată era cel dintîi interesat.

Caracterul inscripției astfel precizat, e desigur excesiv să se vorbească de ea ca de o „magna charta“ a histrienilor, așa cum a făcut-o Pârvan îndată după descoperire². Fără să lămurească problema obscură a statutului juridic al cetății în cadrul imperiului roman (în legătură cu care sintem reduși la presupuneri), «hotărnicia», împreună cu scrisorile garantînd imunitatea locuitorilor sub raportul obligațiilor vamale, reprezintă totuși un document de capitală însemnătate în istoria cetății de pe țărmul lacului Sinoe. Cu acest titlu se învrednicește de un comentariu năzuind să pună în lumină nu numai împrejurările care au prilejuit-o, dar și concluziile de ordin istoric pe care le îndreptățește.

Înainte de orice, totuși, o observație de ordin paleografic. Deși scrisoarea lui Laberius Maximus poartă data de 25 octombrie 100 (r. 63—64)³, gravura nu e desigur din același an, cum au crezut Pârvan și alți cercetători⁴. O mai aprofundată cunoaștere a evoluției scrisului local, înlesnită de neîncetata creștere a numărului documentelor, ne permite să afirmăm că atît textul pe care-l comentăm, cit și un al doilea exemplar (astăzi distrus, dar a cărui fotografie și al cărui desen au fost publicate în *Histria* IV⁵ trebuie să fi fost săpate *nu* sub domnia lui Traian, ci în epoca Severilor. În acest sens pledează nu numai numeroasele ligaturi (cu totul neobișnuite în prima jumătate a secolului al II-lea), dar și formele literelor: Y (cu bară transversală), Σ (dreptunghiular), Ω (în chip de W) — caracteristice documentelor epigrafice histriene din zilele lui Caracalla și ale urmașilor lui⁶. Aceasta a și permis presupunerea îndreptățită că «dosarul» imunității fiscale a cetății, așa cum îl citim în inscripția de care ne ocupăm, ar fi fost săpat «în primii ani ai secolului al III-lea», încadrîndu-se printre «măsurile luate de Septimius Severus în vederea reorganizării frontierei romane la gurile Dunării⁷.

¹ Astfel trebuie restabilit numele, după «J.O.A.I.», XXXI, 1939, Beibl. col. 130. Cf. «Epigraphica», I, 1939, p. 334.

² «Anuarul Com. Mon. Istorice», 1915, p. 192—193. Cf. *Histria* VII, București, 1923, p. 42.

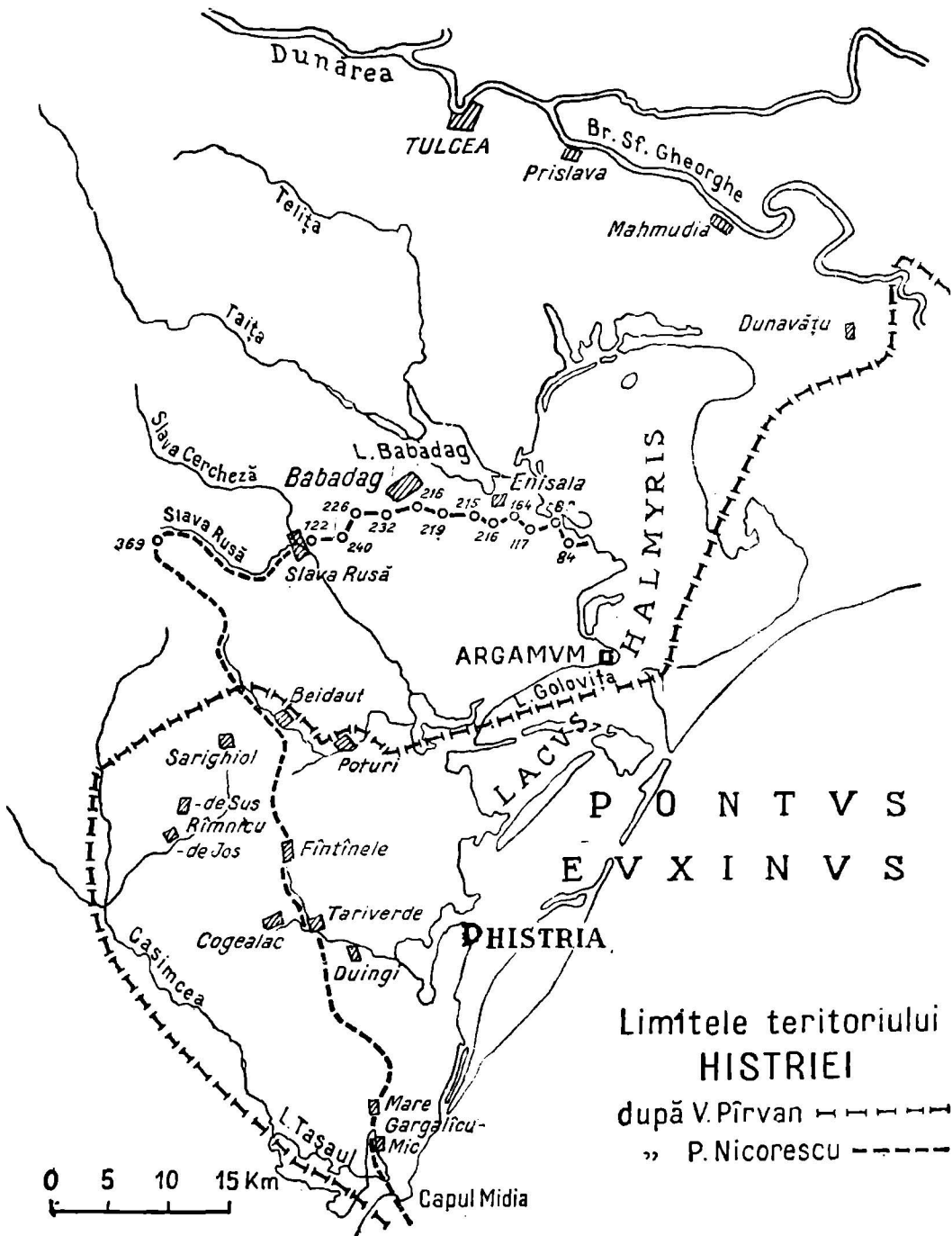
³ Nu se vede cu ce îndreptățire Dessau (*Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens*, «J.O.A.I.», XXIII, 1926, Beibl., col. 354 urmat de Polaschek (s. v. *Feuce*, R—E, XIX, col. 1382) atribuie «hotărnicia» anului 75. Presupunerea după care, la data indicată în text, guvernator al Moesiei Inferioare ar fi fost Fabius Pompeianus, e contrazisă categoric de rolul lui Laberius Maximus în primul război dacic (Dio, LXVIII 9,4), ca și de pomenirea acestuia într-o diplomă militară cu data 13 ianuarie 103 (C.I.L., XVI 48). Cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 61—62.

⁴ *Histria* IV, p. 559, 562. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 117.

⁵ *Histria* IV, p. 557 și pl. IV.

⁶ Cf. fotografiile și desenele inscripțiilor publicate în *Histria* IV, p. 641, nr. 32; 643, nr. 33; 644, nr. 34; 647, nr. 35; 649, nr. 36; 661, nr. 43. Tot așa, *Histria*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, vol. I, p. 530, nr. 16 și «S.C.I.V.», VII, 1955, p. 62.

⁷ S. L. Ambrino, «REL», XVI, 1938, p. 27. Aceasta nu înseamnă, firește, că misiunea lui Laberius Maximus s-ar fi situat în secolul al III-lea, cum greșit înțelege Stein, *op. cit.*, p. 61, n. 6, nici nu exclude posibilitatea ca, pentru întîia oară, textul «hotărniciei» să fi fost gravat la scurtă vreme după decretul guvernatorului. În legătură cu Fabius Pompeianus, nume altminteri necunoscut și în care Dessau înclină să vadă pe Fabius Postuminus probabilul urmaș al lui Laberius la administrația Moesiei (Stein, *Die Legaten*, p. 62), Pârvan

Independent de data celor două copii, ceea ce e sigur, oricum, e că rostul inițial al « hotărniciei » lui Laberius, ca și al scrisorilor emanând de la predecesorii acestuia, trebuie căutat în neînțelegerile ivite între histrieni și concesionarul « vămii » Dunării, primii interesați să nu plătească, al doilea interesat să perceapă sumele convenite cu titlu de *portorium*, înainte de toate pentru peștele prins în brațul Peuce și adus la Histria pentru a fi exportat spre piețele Greciei metropolitane. În ce măsură problema era vitală pentru histrieni, rezultă limpede din prima (în ordine cronologică) scrisoare a lui Flavius Sabinus, după ale cărui spuse, întemeiate pe informațiile prefectului Asiaticus, la data venirii în Moesia a guvernatorului, vânzarea peștelui sărat ar fi fost « aproape unica sursă de venituri » a cetății (r. 20—22). Cum această situație nu era desigur nouă, cum, de altă parte, imunitatea fiscală invocată de histrieni pare să fi fost acordată cetății la o dată sensibil anterioară¹, e firesc să presupunem că fixarea pe teren a limitelor teritoriului orașenesc urmărea evitarea nemulțumirilor al căror ecou va fi ajuns nu o dată la urechile guvernatorului.

În legătură cu această problemă și înainte de a vorbi despre încercările de reconstituire a hărții teritoriului histrian la sfârșitul sec. I e. n., am vrea să relevăm observația întemeiată a lui Pârvan, după care, în documentul nostru, termenul *θρία* n-ar însemna numai o linie de demarcație, « ci și suprafața închisă în linii: cuprinsul însuși al liniei de hotar, stăpinit și utilizat de posesorul respectivelor *θρία* ». Potrivit acestui mod de a vedea, Peuce și lacul Halmyris n-ar reprezenta deci simple puncte de referință exterioare teritoriului grănițuit, ci întinderi de ape asupra cărora histrienii aveau un drept de folosință limitat doar de dreptul de care se bucurau asupra unei părți a lacului — nu știm în ce condiții — vecinii lor dinspre nord, argamensii².

Cît privește fruntariile continentale ale cetății, cum e îndeobște știut, Pârvan a încercat să le fixeze pornind de la identificarea mai multor riuri pomenite în *horothesis* cu cursuri de apă existente în spațiul dintre capul Dolojman (la nord) și capul Midia (la sud), Histria și Nistorești (la vest). « Cred — scrie el în această privință, comentind rindurile 4 și următoarele ale documentului — că prin *jugum summum*, care forma pe malul de apus al lacului Halmyris punctul de despărțire între *territorium Histriae* și *dominium Argamensium*, avem a înțelege dealul foarte înalt (106 m) cel mai ridicat pe întregul țărm vestic al lagunelor, . . . numit Hamangi, în linie dreaptă vestic est cu satul Poturu, malul de sud al Goloviței interioare și virful de 84 m al dealului Cara Burun. O dată admis acest punct, restul hotărniciei se poate mai ușor localiza. Confluența riulețelor *Picusculus* și *Gabranus* s-ar găsi atunci chiar la satul Hamangi, unde pirăul Poturi (care ar fi *Picusculus*) se varsă în Hagiavat (care ar fi *Gabranus*). Pe Hagiavat apoi, *ad capud eiusdem*, ne-ar duce la cota 147, unde sint izvoarele acestui riuleț. De aici la pirăul Beidaut, care ar fi Sanpaeus, și, pe el în sus, pînă la nord de Caildere unde — cota 324 —

și pune întrebarea dacă nu ne găsim cumva înaintea unui personaj de rang mai modest (*op. cit.*, p. 589); presupunerea că am avea a face cu un *procurator vectigalis Illyrici* (p. 580) nu e totuși mai puțin greșită, dat fiind că la începutul sec. II e. n., Dobrogea se încadra în circumscripția vama la țărmului tracic și că, pînă spre sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius, modul de percepere a impozitelor indirecte a continuat să fie acel al concesionării către întreprinzători particulari (mai departe, p. 152—153).

¹ Mai departe, p. 152.

² *Histria* IV, p. 580.

începe pirăul numit azi Suflaru: izvoarele lui sînt imediat la NV de izvoarele Beidautului. Suflaru ar fi *Turgiculus* al inscripției noastre. Acest pirău se varsă însă direct în Casimcea — *Calabaeus* din document — și pe Casimcea în jos se ajunge pînă la mare. Am traduce dară pe baza acestor identificări ὄροθεςτα lui Laberius Maximus în nume contemporane: « granițele histrienilor se stabilesc astfel: gura Dunării numită Peuce, lacul Halmyris de la hotarul cu argamensii, apoi o linie pînă pe virful dealului Hamangi, de aici la confluența Poturului cu Hagiavatul, pe urmă de la gura pînă la izvoarele Hagiavatului, apoi pe lingă Beidaut în sus; de aici granița trece pe pirăul Suflaru, iar pe urmă pe Casimcea; (în total?) cam... mii de pași »¹.

Cifra care la sfîrșitul primei părți a *horothesiei* exprima în mii de pași fie lungimea hotarelor îndeobște, fie pe a unei părți din ele, mărginite de apa *Calabaeus*, nu ni s-a păstrat în condiții mulțumitoare. Dacă semnul D, citit de Pârvan în rîndul 8 al exemplarului distrus, avea, cum se poate imagina, o valoare numerică, linia de înconjur a teritoriului histrian ar fi măsurat mai mult de 500 km. O asemenea încheiere nu e însă posibilă, și e de subliniat prudența cu care, referindu-se la această împrejurare, primul editor al documentului se mulțumește să exprime ipoteza că ne-am găsi înaintea unui « număr scris în cuvinte, iar nu în litere »².

Întimpinînd aceeași dificultate (într-un studiu pînă astăzi inedit și care reprezintă probabil ultima-i contribuție la istoria Dobrogei antice), fostul profesor la Universitatea din Iași, Paul Nicorescu, credea a o putea înlătura postulînd existența unui A înaintea literei D și propunînd drept completare a lacunei din rîndul 8 cuvintele: circit [er ad X?VI ad mare]³. Lecțiunea e departe de a se impune și aprecierea cea mai favorabilă asupra ei e că, din punctul de vedere al limbii latine, nu are noimă. Nu ne vom opri deci s-o discutăm, ci vom îndrepta atenția noastră spre interpretarea diferită pe care, în același studiu, Nicorescu o propune celorlalte indicații topografice ale *horothesiei*, îndeosebi numelor de riuri, în a căror identificare se deosebește simțitor de identificările lui Pârvan.

Astfel, pe cîtă vreme după acesta din urmă hotarul nordic al Histriei ar fi pornit de la un punct situat pe malul sudic al fundului golfului Golovița, după Nicorescu, « linia de delimitare începea la... 12 km în linie dreaptă spre NNV de Dolojman, unde lanțul de dealuri împădurite al Babadagului ajunge pînă la marginea lacului Halmyris ». De aici, prin cota 84 a dealului Tașburun, linia de demarcație continua prin cotele 80, 117, 164, 216, 215, 219 (SV de Vistierna), 216, 232, 226, 240 și 122, ajungînd la confluența riurilor Slava Cercheză (care ar fi *Picusculus*) cu Slava Rusă (care ar fi *Gabranus*)⁴.

Mai departe, se arată în studiul pe care-l cităm, hotarul ar fi mers « de-a lungul riului Slava Rusă (*Gabranus*) pînă la izvorul acestuia, care se află între versantul SV al dealului Bașpunar și Perielia (cota 369) ». Rîul Sanpaeus din *horothesie* e identificat cu rîul Beidaut din zilele noastre. Ca urmare, linia de demarcație ar fi trecut de-a lungul acestui riu pînă la un punct situat « cam în regiunea satului Beidaut », de unde s-ar fi îndreptat « spre începutul

¹ *Histria* IV, p. 582—583.

² *Histria* IV, p. 583.

³ *Contribuțiuni la istoria Histriei*, p. 5 a manuscrisului pus la dispoziția noastră de colegul I. Nestor, căruia ținem să-i mulțumim și pe această cale.

⁴ *Contribuțiuni...*, p. 4.

riului Duingi, care ar fi *Turgiculus* »¹. Acesta constituia deci limita sudică a teritoriului histrian, în legătură cu care Nicorescu scrie textual: « granița era pe riul Duingi (*Turgiculus*), pînă mai jos de satul Tariverdi, unde acesta primește ca afluent pe dreapta pirăul Cogealac, care ar fi *Sanpaeus*; din dreptul gurii acestuia hotarul continua în linie dreaptă (circa 16 000 pași=23,68 km) spre mare, pînă la capul Midia » (ipoteză sprijinită între altele și cu argumentul că, în interpretarea lui Pârvan, granița sudică a Histriei ar fi ajuns prea aproape de Tomi, cită vreme « era natural » ca ea « să fie cam la mijloc, între cele două orașe, sau chiar mai aproape de Histria, avînd în vedere marea întindere a teritoriului spre nord »)².

Am reprodus cu fidelitate concluziile studiului lui Nicorescu, în primul rînd pentru că inedite, în al doilea rînd pentru că susceptibile să intereseze nu numai pe cercetătorii istoriei noastre vechi, dar și pe ai geografiei Dobrogei în antichitate. În ce ne privește, socotim problema irezolvabilă în stadiul actual al documentării și așteptăm înlăturarea dificultăților pe care le întîmpină reconstituirea hotarelor Histriei de la o descoperire viitoare, care ne-ar revela echivalentul fie și al unuia singur din toponimele citate în *horothesis*. Pînă atunci preferăm să ne rezervăm părerea, mulțumindu-ne să facem observația că — în limitele propuse de Pârvan sau în acele ale lui Nicorescu — întinderea teritoriului în discuție n-ar fi sensibil schimbată. Într-un caz și în celălalt punctul important al întregii grănițuiri rămîne legătura cu Dunărea și, tocmai în această privință, studiul lui Nicorescu nu aduce elemente noi în raport cu comentariul înaintașului.

Se știe într-adevăr că, întemeiat pe autorii vechi, care arătau că cea mai de sud gură a fluviului s-ar fi numit deopotrivă *Peuce* și *Hieron Stoma*³, Pârvan identifica fără șovăire *Peuce* cu gura sf. Gheorghe, așa cum — fără șovăire — identifica Halmyris cu Razelmul prelungit prin Zmeica și Golovița⁴. « Astfel stînd lucrurile — putea scrie el — histrienii nu aveau la sud și est de aceste îndepărtate hotare ale lor: *Peuce* și *Halmyris*, propriu-zis, nici o palmă de pămînt bun. Cel mult citeva ostroave cu stuf, care — e drept — le vor fi fost de folos la pescuitul în *Halmyris* și mai ales pe gura *Peuce*, dar atît. Precum arată însă *Sabinus* în scrisoarea sa către histriani. . . , aceștia nu aveau atîta nevoie de teritoriu agricol, cit de un drum al lor, fără stații de vamă, așa ca să-și poată aduce nesupărați fie peștele din brațul *Peuce*, fie pinul de facile (din insula *Peuce*, ori, poate, tot așa de bine și de pe masivul muntos *Beștepe*, unde, nu mai puțin decît în *Deltă*, vor fi crescut și pini folosiți de populație pentru fabricarea faclelor de iluminat). Acest drum liber — în întregime pe apă — era însă perfect asigurat prin mai sus arătata stabilire de hotare, care, deși o pură teorie din punct de vedere teritorial, dădea totuși histrianilor, din punct de vedere juridic, posibilitatea de a fi acasă la ei, chiar în îndepărtata *Deltă a Dunării* »⁵.

În raport cu acest mod de a înțelege situația, studiul lui Nicorescu aduce prea puține schimbări. Pentru regretatul cercetător ieșan, care în r. 2 al inscripției propunea lectura [*insulam Pe]ucem* acolo unde Pârvan citea

¹ *Contribuțiuni*. . . , p. 5.

² *Contribuțiuni*. . . , p. 6.

³ Ptolem. *Geogr.*, III 10,2: στόματι τῷ λεγομένῳ Ἱερῶ ἢ Πεύκη... Celalalte referințe la textele antice sînt strînse de E. Polaschek s. v. *Peuce*, R.—E., XIX, col. 1382.

⁴ *Histria* IV, p. 585—586.

⁵ *Histria* IV, p. 587—588.

Pe [ucem], simplu, prin insula în chestiune s-ar fi înțeles «intreg complexul de insule cuprins între brațele exterioare ale deltei și mare, adică întreaga deltă»¹. Acest mod sumar de a rezolva o problemă geografică din cele mai controversate, a cărui primă consecință ar fi de a postula o stăpînire histriană asupra tuturor gurilor Dunării, inclusiv Chilia, nu poate fi desigur admisă. În ciuda nedumeririlor pe care le prilejuește întrebuintarea în *horothesis* a toponimului discutat, pare evident că limita de nord a teritoriului histrian n-a putut fi decît un curs de apă, în speță brațul sudic al deltei fluviului, acel pe care cu un impresionant acord autorii vechi îl numesc 'Ιερὸν στόμα sau Πεύκη². Cît privește întrebarea dacă de la începutul erei în care trăim cursul acestui braț va fi fost identic cu al brațului Sf. Gheorghe — problema depășește cadrul acestui studiu, fără să mai vorbim de competența noastră personală.

Cu titlu informativ, nu ne putem dispensa de a aminti că într-un articol din 1909, căpitanul (mai tirziu colonelul) M.D. Ionescu-Dobrogianu emitea ipoteza după care brațul «Sacru» ar fi început la Eski-Kale, lângă Isaccea, vărsîndu-se în iezorul Razelm prin lacul Babadag și mlaștinile numite Coadă Bălții³. Potrivit aceluiași studiu, insula Peuce trebuie să fi cuprins, către începutul secolului al II-lea, «nu numai partea strictamente aluvională... dar și o parte pur continentală, adică triunghiul dintre Isaccea, lacul Babadag și iezorul Razelm, pînă în Dunavăț»⁴. Fără s-o spună, poate fără s-o bănuiască, Ionescu-Dobrogianu reedita o opinie emisă către jumătatea veacului trecut de Kruse în disertația intitulată *De Istri ostibus*⁵, împărtășită și apărută cu căldură deosebită de o întreagă serie de cercetători ruși⁶, bulgari⁷ și chiar americani⁸. Ipoteza nu e mai puțin discutabilă, în măsura în care se întemeiază pe o cunoaștere imperfectă a terenului și pe ignorarea studiilor geologice asupra regiunii⁹, ceea ce explică părăsirea ei totală în lucrările închinat deltei de specialiștii noștri autorizați, de la Grigore Antipa și Constantin Brătescu pînă la Gheorghe Vilsan¹⁰. Fără a intra în această privință în amănunte ce nu și-ar avea aici locul, se poate spune — după opinia unanimă a geografilor citați — că înfățișarea gurilor Dunării către începutul erei noastre nu era esențial diferită de aspectul pe care-l prezintă astăzi. Atunci cînd autorii vechi numesc Peuce brațul cel mai de sud al Deltei, n-avem deci nici un motiv să ne îndoim că acesta ar fi fost brațul

¹ *Contribuțiuni...*, p. 3.

² Vezi mai sus, p. 143 și n. 3.

³ *Formarea Deltei Dunării*, «B.S.R.G.», XXX, 1909, p. 40.

⁴ *Ibid.*, p. 40—41. Ideile expuse aici au fost reluate de autor într-un al doilea studiu, *Delta Dunării*, «B.S.R.G.», XL, 1921, p. 216—256.

⁵ Breslau, 1851, p. 53.

⁶ F. Braun, *Записки имп. новороссійского университета*, XXVIII, 1879, p. 126.; Fr. Braun, *Сборник отдел. яз. и слов. имп. Анад. Наук* LXIV, nr. 12, 1899, p. 184—193.

⁷ K. Skorpil în volumul colectiv *La Dobroudja*, Sofia, 1918, p. 143—144.

⁸ J. Bromberg, «Byzantium», XIII, 1938, p. 27—28.

⁹ G. Murgoci, «B.S.R.G.», XXXIII, 1912, p. 183—185; «An. Inst. Geologic» V, 1912, p. 324.

¹⁰ Gr. Antipa, «An. Acad. Rom.», s. II-a, t. XXXVI, 1913/14, MSS, p. 61—135; C. Brătescu, «An., Dobrogei», II, 1921, p. 227—241; *idem*, «B.S.R.G.», XL, 1921, p. 194—212; *idem*, «B.S.R.G.», XLI, 1922, p. 3—39; Gh. Vilsan, *Nouvelle hypothèse sur le Delta du Danube*, «Travaux du Congrès international de Géographie», Varşovia, 1934, și *Remarques complémentaires à propos de la nouvelle hypothèse sur le Delta du Danube*, «B.S.R.G.», LIV, 1935, p. 32—37.

Sf. Gheorghe, chiar dacă (după o recentă și atrăgătoare ipoteză a lui Polaschek) în secolul al V-lea î.e.n., și mai târziu, Peuce ar fi comunicat cu Halmyris prin brațul secundar — la acea vreme navigabil — astăzi numit Dunavățul. În judecata învățatului austriac, aceasta ar explica, pe de o parte, indicația lui Herodot potrivit căreia Dunărea s-ar vărsa în Marea Neagră « în locul unde se află Histria, colonie a milesienilor »¹, pe de alta, afirmația aceluiași autor după care principala gură a fluviului ar fi fost orientată « spre vântul Euros », cu alte cuvinte spre sud-est². Explicația propusă de Polaschek acestor aparente inexactități e că Peuce ar fi avut de-a lungul timpului două guri : una, gura Dunavățului (τὸ Πεύκης στόμα sau στόμα Πεύκης, în înțelesul strict al termenului), alta, *Ιερὸν στόμα (*Sacrum ostium* al romanilor), devenită de la un timp gura principală a brațului pînă astăzi numit « sfînt » — probabil din pricina existenței la vărsarea lui a unui sanctuar în cinstea Eroului trac, a cărui imagine atît de răspîndită în întreg sud-estul european a dat naștere tipului iconografic al sfîntului Gheorghe ucigînd balaurul³.

Această primă problemă rezolvată, localizarea insulei Peuce devine mai lesnicioasă, în măsura în care, după descrierea circumstanțiată a lui Strabo, confirmat de Ptolemaios și de o întreagă tradiție ale cărei ecouri stăruie în autorii latini de la Plinius la Ammianus Marcellinus, ostrovul în chestiune ar fi fost ocolit în partea-i dinspre sud de brațul abia pomenit⁴. Fără a căuta să-i fixăm conturul, putem deci admite că *Peuce insula* se găsea în continuarea teritoriului grănițuit de Laberius, chiar dacă neinclusă în hotarele propriu-zise ale Histriei. Această încheiere, care e în fond concluzia lui Vasile Pârvan, la capătul unei cîntăriri atente a datelor scriitorilor antici și a indicațiilor *horothesiei*, a fost în vremea din urmă contestată cu vigoare de geograful ieșan Gh. Năstase, într-un studiu anume închinat localizării ostrovului misterios, ale cărui rezultate se pot sintetiza în afirmația că vechea insulă Peuce n-ar fi decît actualul grind al Chilicii⁵. După același cercetător, Histria ar fi stăpînit, « în afară de teritoriul ei continental, numai lagunele Sinoc și Zmeica, pe cînd Razelmul, Golovița și colțul sud-estic al deltei au făcut parte din posesiunile și exploatările Argamului ». Aceasta îl îndreptățește să susțină că, « neputînd pescui în porțiunea sud-estică a deltei, unde se arată a fi stăpîni argamensii, histrienii și-au îndreptat activitatea economică spre brațul cel mai depărtat, dar și cel mai bogat în pește al Istrului (altfel spus: spre Chilia !), unde au obținut din străvechi timpuri (?) anumite

¹ *Hist.*, II, 33: τελευτὰ δὲ ὁ Ἴστρος ἐς θάλασσαν . . . τῇ Ἰσθμῶν οἱ Μιλησίων οἰκέουσι ἄπιοκοι.

² *Hist.*, IV, 99: ὁ Ἴστρος ἐκδιδοῖ ἐξ αὐτῆν, πρὸς εὐρον ἄνεμον τὸ στομα τετραμμένος . . .

³ Polaschek s. v. Peuce (1), *R.-E.*, XIX, col. 1383—1384. Principala obiecție ce se poate ridica împotriva acestei ipoteze e aceea că textul lui Herodot presupune vărsarea Dunării în marea deschisă (resp. într-un golf), cîtă vreme la data decretului lui Laberius, Halmyris era un lac, cum se citește în r. 3 al « Hotărniciei ». Nu trebuie totuși uitat că procesul de formare al cordonului litoral dintre gura sf. Gheorghe și gura Buazului, care a închis golfulurile din această parte a coastei, transformîndu-le în lacurile de astăzi Razelm, Golovița, Zmeica și Sinoc, pare să se fi încheiat spre sfîrșitul epocii elenistice, cum rezultă dintr-un text al lui Polybiu (IV 41), comentat de noi în « S.C.I.V. », IV, 1953, p. 489—490. Pentru legătura dintre Cavalerul trac și numele de mai târziu al brațului « sacru », cf. G. Kazarov, *R.-E.*, VI A, col. 478, nr. 9.

⁴ Referințele la Polaschek s. v. Peuce (2), *R.-E.*, XIX, col. 1388—1389.

⁵ *Peuce, Contribuție la cunoașterea geografică-fizică și omenească a deltei Dunării în antichitate*, « B.S.R.G. », LI, 1932, p. 8—50, îndeosebi p. 28.

concesii care mai apoi au fost confirmate de romani, după instalarea acestora la gurile fluviului »¹.

În sprijinul unei încheieri atit de riscate, principalul argument invocat de profesorul Năstase e identificarea insulei Peuce a geografilor cu insula întimplător amintită de Arrian în expunerea campaniei lui Alexandru împotriva lui Syrmos, insulă al cărei nume în tradiția manuscrisă e tot Peuce și a cărei descriere — se pretinde — s-ar apropia din toate punctele de vedere de aspectul actual al grindului Chilia². Cît privește mărturia concordantă a celor după care Peuce ar fi fost brațul sudic al fluviului, autoritatea lor e respinsă în bloc sub cuvint că «niciunul, niciodată, n-a văzut melegurile de la gurile Dunării». «Conduși de numele grecesc al insulei — crede a putea afirma geograful ieșan — <cei vechi> au creat pentru explicarea lui Πεύκη un mit sau o legendă «etiologică», în care au pus numele insulei pe seama pinilor cu care imaginația lor a plantat-o»³.

O dată mai mult, nu poate fi vorba să intrăm în discuția unor amănunte al căror examen riscă să ne depărteze de preocupările noastre în acest studiu. Pentru edificarea cititorului, va fi de ajuns să precizăm, în primul rînd, că identificarea insulei lui Arrian cu Peuce de la gurile Dunării e contrazisă de celelalte amănunte ale expediției, fără a mai vorbi de îndoielile legitime trezite de inserarea numelui într-un context unde are aerul unei glose⁴; în al doilea rînd, că ipoteza mitului etiologic cu ajutorul căruia cei vechi ar fi încercat să explice un toponim «getic sau, foarte probabil, scitic, care va fi sunat mai mult sau mai puțin la fel cu grecescul Πεύκη»⁵, e spulberată de indicația lămurită a *horothesiei*, după a cărei mărturie histrienii s-ar fi aprovizionat cu lemn rășinos într-un loc situat în apropierea brațului, deci și a insulei Peuce⁶. Care va fi fost acest loc, nu credem că se poate arăta cu certitudine, pe baza informațiilor ce ne stau la îndemînă⁷. Sigur ni se pare doar că argumentarea cu ajutorul căreia s-a încercat să se acrediteze opinia identității dintre Peuce și grindul Chilieii nu merită crezarea ce i s-a acordat⁸ și că celelalte concluzii decurgînd din această localizare se cuvin și ele privite cu suspiciunea de care se învrednicesc ipotezele lipsite de o bază documentară⁹.

Alta e chestiunea de a ști dacă, procedînd la delimitarea ale cărei amănunte le-am examinat, Laberius Maximus schimba ceva din situația ante-

¹ Gh. Năstase, *op. cit.*, p. 41.

² *Ibidem*, p. 30—33.

³ *Ibidem*, p. 34—35.

⁴ Cf. V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 16.

⁵ Gh. Năstase, *op. cit.*, p. 34.

⁶ ... ἔδοξα δεῖν ὑμῖν κατὰ τὴν [ὑμετέ]ραν συνθήκην μένειν τὴν αὐτὴν ἄδειαν τοῦ τε ἀλεύ[ειν] ἐν τῷ Πεύκης στόματι καὶ τοῦ παραφέρειν τὴν δᾶδα εἰς τὴν ἐνὸς ἐκάστου χρεῖαν διχα τέλους — se exprimă Flavius Sabinus în rîndurile 22—25 ale textului.

⁷ După părerea noastră, din scrisoarea lui Flavius Sabinus nu rezultă limpede că pinii destinați faclelor ar fi crescut chiar în deltă, unde astăzi nu se întîlnește nici cea mai mică urmă de conifer, ci doar că histrienii aduceau lemnul în chestiune dintr-un loc cu numele Peuce, care a putut fi însă și masivul păduros de pe malul sudic al brațului cu acest nume. Ptolemaios III 5,5 vorbește de un «munte Peuce» (Πεύκη ὄρος) și Polaschek are probabil dreptate atunci cînd crede că trebuie identificat cu muntele «das den Peuce-arm im Süden begleitete» (R.—E. XIX, col. 1389).

⁸ Între alții de N. Bănescu, «Byzantion», XIII, 1938, p. 84—88.

Cf. și obiectiile ridicate de Ionescu-Dobrogianu în «B.S.R.G.», LII, 1933, p. 355—370.

rioară. În această privință, lipsa de informații nu ne permite decât să exprimăm presupuneri. Ținând seama de practica administrativă romană, ca și de interesele economice permanente ale orașului în materie de pescuit și de aprovizionare cu lemne, înclinăm să credem că guvernatorul lui Traian n-a făcut decât să «întărească» hotarele recunoscute Histriei în momentul integrării în imperiu, cînd, oricare va fi fost condiția hărăzită orașului, limitele teritoriului rural trebuie să fi fost fixate cu strictețe¹.

Observațiile de pînă aci au învederat împrejurarea că scrisorile anexate la *horothesia* nu sînt înscrise în inscripție în ordinea primirii lor de autoritățile histriene. Izbitoare în cele două epistule ale lui Flavius Sabinus — dintre care cea dintîi reproducă trebuie să fi fost scrisă în ultimele zile ale șederii guvernatorului în Moesia, într-un moment cînd urmașul la conducerea provinciei îi era cunoscut și sta să sosească — nerespectarea ordinii cronologice nu e mai puțin evidentă în chipul cum sînt rînduite în document «întăririle» emanînd de la ceilalți guvernatori. E adevărat că, în această privință, primul editor al «hotărniciei», Vasile Pârvan, a căutat să acrediteze opinia după care ordinea textelor ar reprezenta ordinea reală a trecerii celor patru «legați» la administrația Moesiei². Această părere, pînă de curînd împărtășită de cei mai mulți cercetători romîni ai problemelor histriene³ nu se poate însă susține în fața informațiilor de care dispunem cu privire la cariera numiților guvernatori, și mai ales a celor mai cunoscuți din ei, Flavius Sabinus și Ti. Plautius Silvanus Aelianus, a cărui lungă activitate militară și administrativă e descrisă în inscripția funerară descoperită la Ponte Lucano, lingă Tibur⁴. Potrivit acestui din urmă document, și îndeobște a cercetărilor recente asupra *fasti*-lor provinciei Moesia în secolul I al erei noastre, succesiunea guvernatorilor citați în *horothesia*, a căror cronologie Pârvan o fixa în chip cu totul arbitrar (Flavius Sabinus între anii 43—49; Aemilianus în anul 50; Pomponius Pius în anul 51; Plautius Aelianus în anii 52—53; Tullius Geminus în anul 54)⁵, se înfățișează precum urmează: Tullius Geminus între anii 47—50; Flavius Sabinus, între 50—57; Ti. Plautius Silvanus Aelianus, între 57—67; Pomponius Pius între 67—68⁶. Mai mult, așa cum a observat pentru prima oară Hermann Dessau⁷ și cum am încercat s-o dovedim și noi într-un studiu anterior⁸, existența unui guvernator cu numele Aemilianus, despre care lipsește orice mențiune în vreun alt izvor epigrafic ori literar, și pe care însăși *horothesia* îl citează o singură dată (în r. 23), și numai cu *cognomen*-ul, e în cel mai înalt grad

¹ Vezi mai departe p. 151 și urm.

² *Histria* IV, p. 565 și urm.; *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 78 și urm.; *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (trad. R. Vulpe), București, 1937, p. 84, 152, 174.

³ S. Lambrino, «*Rev. de Philologie*», LII, 1931, p. 258, n. 3; R. Vulpe, *Hist. ancienne de la Dobroudja*, p. 118—120. Cf. R. Journet, «*Istros*», I, 1934, p. 150—151.

⁴ *C.I.L.*, XIV 3608. Cf. L. Halkin, «*L'Antiquité classique*», III, 1934, p. 121—161, și articolul nostru *Tiberius Plautius Silvanus Aelianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I e. n.*, «*S.C.I.V.*», VI, 1953, p. 355—380.

⁵ *Histria* IV, p. 567.

⁶ D. M. Pippidi, «*S.C.I.V.*», VI, 1955, p. 359—365. Cf. A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 28—30, ale cărui date se deosebesc de ale noastre în ce privește sfîrșitul misiunii lui Sabinus și începutul activității lui Plautius Aelianus în Moesia.

⁷ «*J.O.A.I.*», XXIII, 1926, Beibl. col. 350 și n. 16.

⁸ «*S.C.I.V.*», VI, 1955, p. 364—365.

neverosimilă¹. Mai plauzibilă apare presupunerea că ne găsim înaintea unei greșeli a copistului însărcinat cu extragerca scrisorilor din arhiva cetății, greșeală pe care lapicidul a reprodus-o în amândouă exemplarele «Hotărniciei» cu atât mai lesne cu cât e vorba de un nume latin și cu cât operația trebuie să fi avut loc un veac și jumătate după activitatea lui Aelianus în Moesia². E cazul să se observe, în această ordine de idei, că gravura în ansamblul ei e departe de a fi ireproșabilă și că diferite nume proprii și chiar unii termeni comuni sînt săpați în chip greșit: *Mari* pentru *Mani*, *capud* pentru *caput*, Κλάδιος pentru Κλαύδιος, ἀντιστραγος pentru ἀντιστράτης, *Phicora-laestro* pentru *Philopalaestro*. În aceste condiții, transformarea lui Aelianus în Aemilianus nu apare cituși de puțin excepțională, iar eliminarea acestuia dintr-o listă în care a pătruns prin inadvertență înlesnește fixarea unei cronologii satisfăcătoare pentru activitatea celorlalți guvernatori, citați ca apărători ai privilegiilor fiscale ale histrienilor.

Tocmai în legătură cu acestea, e cazul să ne întrebăm dacă noua ordine cronologică în care ni se înfățișează cei patru trimiși imperiali, ca și împrejurarea că în scrisoarea celui mai vechi dintre ei, Tullius Geminus, se vorbește fără inconjur de hotarele recunoscute Histriei «din zilele strămoșilor», nu sînt de natură să modifice cunoștințele noastre despre vechimea organizării de către romani, la Dunărea de Jos, a rețelei de stațiuni vamale cunoscute sub numele de *portorium ripae Thraciae* (sau, pe grecește: τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος). În această privință, părăsind concluziile cercetătorilor mai vechi, care, fără excepție, vorbeau de instituirea circumscripției vamale a Illyricului sub domnia lui Hadrian³, Pârvan a emis opinia potrivit căreia aceasta ar fi fost întemeiată în zilele lui Domitian, cînd a avut loc cunoscuta sistematizare a frontierei Dunării și cînd provincia pînă atunci unică a Moesiei a fost împărțită în două provincii distincte: Moesia Superior și Moesia Inferior⁴. Mai mult, ținînd seama de faptul că din cea mai veche scrisoare a lui Flavius Sabinus rezultă lămurit existența aceluia *portorium ripae Thraciae* despre care am vorbit, învățatul editor credea a putea susține anterioritatea acestei circumscripții vamale, fără de altminteri să încerce a-i atribui o dată exactă⁵.

În realitate, cit pîtem judeca acum pe baza unei documentări mai ample, *portorium Illyrici* își urcă originile în timp pînă la începutul epocii imperiale, cînd, după o ipoteză plauzibilă, acest district vamal a fost creat prin reunirea stațiunilor din nordul Italiei cu acele existente pe malul răsăritean al Adriaticei încă din timpul Republicii⁶. Mai tîrziu, după înăbușirea

¹ S. J. De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, Antwerpen-S-Gravenhage, 1941, p. 172, nr. 1177. Cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 27.

² Vezi cele spuse mai sus p. 140. Refuzul lui Stein (*Die Legaten von Moesien*, p. 61, n.6) de a admite o dată mai tîrzie celor două exemplare pînă astăzi cunoscute ale *horrothesiei* e nejustificat, întrucît îndoiala exprimată în privința epocii gravurii nu schimbă cu nimic încadrarea cronologică a guvernării lui Laberius.

³ A. von Premerstein, «J.O.A.I.», I, 1898, Beibl. col. 185; M. Rostovtzev, *Geschichte der Staatspacht in der röm. Kaiserzeit bis auf Diokletian* («Philologus», Supplbd. IX, 1904), p. 395; O. Hirschfeld, *Die kaiserliche Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*², Berlin, 1905, p. 85.

⁴ *Histria* IV, p. 589—590.

⁵ *Histria* IV, 591. Cf. *Începuturile vieții romane...*, p. 88.

⁶ A. Dobo, *Publicum portorii Illyrici*, Budapest, 1940, p. 186; S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, p. 230.

răscoalei dalmato-pannonice și reorganizarea administrativă a întregului ținut — prilej cu care provincia înainte numită Illyricum a fost împărțită în *Illyricum superius* și *Illyricum inferius*, repede transformate în provinciile Dalmatia și Pannonia — circumscripția vamală respectivă a fost la rindu-i extinsă pînă a cuprinde teritorii neobișnuit de vaste, sub denumirea modificată de *publicum portorii Illyrici utriusque*¹. Schimbarea trebuie să fi avut loc în ultimii ani ai domniei lui Augustus sau în primii ani ai domniei lui Tiberiu². Sigur e doar că de-aci înainte «vama» Illyricului a continuat să funcționeze în această întocmire pînă în prima jumătate a secolului al II-lea, cînd, contopindu-se cu fosta «vamă» a Dunării de Jos (pe numele-i adevărat: *portorium ripae Thraciae*), avea să-și împingă limitele pînă la vărsarea fluviului în mare.

E momentul să amintim, în această ordine de idei, că, după o îndreptățită inducție a lui Pârvan, în momentul celei mai vechi scrisori a lui Flavius Sabinus, această «vamă» a Dunării era organizată, de vreme ce guvernatorul o citează pe numele ei grec: τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὄχθης τέλος (r. 16—17). Cu tot atîta dreptate, editorul *horothesiei* releva că, după indicațiile aceluiași document, rețeaua de posturi a districtului se întindea spre est... μέχρι θαλάσσης (r. 17). În sfîrșit, în ce privește direcția opusă, întemeiat pe scrisoarea lui Laberius Maximus din anul 100 (ultimul rînd al întregii «Hotărnicii»), Pârvan credea a putea susține că *portorium ripae Thraciae* ar fi început la Dimum, «mica stațiune de pe Dunăre, între Asamum și Novae, cunoscută... atît din Itinerariul Antonin, cît și din Notitia Dignitatum»³.

Toate aceste inducții sînt îndreptățite, și ele pot fi și astăzi acceptate. Unde Pârvan se înșela, era în presupunerea că scrisoarea lui Flavius Sabinus ar fi datat din anul 44, atunci cînd, după toate probabilitățile, ea e din jurul anului 50⁴. Greșită, de altă parte, e și convingerea după care «împărțirea vămilor Illyricului după provincii» n-ar fi fost «ceva legat de progresul cuceririi romane, ceea ce-l îndemna să vadă în *portorium ripae Thraciae* «vama unui district vamal precis, arendată deosebit de vama altor districte ale Illyricului»⁵.

Îi scăpa deci descoperitorului *horothesiei* amănuntul important că — la data guvernării lui Laberius Maximus — *portorium ripae Thraciae* nu constituia «un district» între alte districte ale «vămii» Illyricului, ci o «vamă» de sine stătătoare, o rețea de posturi alcătuiind un *portorium* tot atît de independent față de primul, cum era, ca să cităm o pildă, *quadragesima Galliarum* față de *quadragesima portuum Asiae*; în al doilea rînd, explicația acestei stări de lucruri, determinată tocmai de progresele unei cuceriri pe care Pârvan o credea fără legături cu organizarea vamală a Imperiului.

În realitate, ceea ce autorul Histriei IV numește «împărțirea vămilor Illyricului după provincii» fusese un proces de creștere a unei întocmiri la început modeste, ale cărei etape de dezvoltare se confundă cu etapele expan-

¹ H. Nesselhauf, «Epigraphica», I, 1939, p. 332; S. J. De Laet, *Portorium*, p. 234.

² Astfel, S. J. De Laet, *Portorium*, p. 234—235; mai puțin categoric Nesselhauf, loc. cit., p. 332.

³ *Histria IV*, p. 591.

⁴ Vezi mai sus, p. 147.

⁵ *Histria IV*, p. 590—591.

siunii romane spre Dunărea de mijloc și de jos. Așa fiind, întemeierea « portoriului » țărmului trac nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea evenimentelor desfășurate în această parte a Europei către începutul erei noastre, iar aceasta ne obligă să amintim că, întemeiată după toate probabilitățile în zilele lui Tiberiu¹ pentru a înlocui un comandament militar atestat în ultimii ani ai domniei lui August², provincia Moesia n-a cuprins la început Dobrogea, în ciuda faptului că — sub o formă sau alta — cetățile grecești de pe coasta Mării Negre trebuie să fi fost de pe atunci supuse unui *praefectus orae maritimae*, controlat de proconsulul Macedoniei³. Numărul mic al știrilor literare și lipsa aproape totală de documente epigrafice fac ca afirmațiile în această materie să fie extrem de anevoioase: se poate totuși socoti stabilit că atita vreme cit a existat un regat « independent » al Traciei — unitar sau împărțit — regiunea situată între Dimum și deltă a continuat să facă parte din el⁴. Așa fiind, de o exploatare de către fisc a veniturilor teritoriului ce ne interesează, înainte de transformarea Traciei în provincie, credem că nu poate fi vorba, ceea ce înseamnă că pentru înființarea districtului vamal al țărmului tracic — *portorium ripae Thraciae* — data cea mai timpurie la care ne putem gândi e anul 46 al erei noastre⁵. În această împrejurare, așa-numitul « țărm tracic » pare să fi fost alipit provinciei Moesia⁶, măcar că, după o opinie exprimată pentru întâia oară de Anton von Premerstein și astăzi încă împăr-

¹ Astfel Appian, *Illyr.*, 30: οὐδ' ἐς φόρον ὑπαχθέντας οὐδ' ἐπὶ τοῦ Σεβαστοῦ ὑπήχθησαν δὲ ὑπὸ Τιβερίου τοῦ μετὰ τὸν Σεβαστὸν τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορος γενομένου.

² Amintind, între evenimentele anului 6 e. n., atacul orașului Sirmium de pannonienii răsculați sub conducerea lui Bato, Dio menționează ajutorul dat asediaților de Cecina Severus, ὁ τῆς πλεῖστοῦ Μυσίας ἀρχῶν (L.V 29,3). Expriamarea vașă a istoricului grec e interpretată în mod obișnuit ca referindu-se la calitatea de *legatus Augusti propraetore exercitus*, cu care Severus ar fi fost în acel moment investit. Cf. Ritterling, *R. — E.* XII, col. 1219 și 1234; R. Syme « J.R.S. » XXIII, 1933, p. 64; A. v. Premerstein, « J.O.A.I. », XXIX, 1932, col., 63, 71; Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 16.

³ A. v. Premerstein, « J.O.A.I. », I, 1898, Beibl. col. 194—195 (cf. B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 66, n. 3); Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 14. Asupra funcțiunii de « prefect al coastei mării », indeobște, J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I² (Leipzig, 1881), p. 554; II² (Leipzig, 1884), p. 535—537.

⁴ Tac., *Ann.*, II 64: « omnem eam nationem Rhoemelalces tenuerat; quo defuncto Augustus partem Thraecum Rhescuporidi, fratrem eius, partem Illyio Colyi permisit. In ea divisione arva et urbes et vicina Graecis Colyi, quod incultum ferox adnexum hostibus, Rhescuporidi cecit ». Cf. Ovid., *Ex Ponto* II 9 și inscripția callatiană publicată de Th. Sauciu-Săveanu « Dacia », I, 1924, p. 139, cu observațiile lui Pârvan, *ibidem*, p. 363 și urm.; Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 14, n. 4, se înșală interpretînd drept « Königstitel » ceea ce, în preambulul documentului ia abia pomenit, reprezintă demnitatea eponimă a orașului.

⁵ Nesselhauf, *op. cit.*, p. 336; De Laet, *Portorium*, p. 235. Afirmația lui Dessau că teritoriul Dobrogiilor ar fi fost integrat în circumscripția vamală a Illyricului cu prilejul anexării regatului odrys (*Geschichte der röm. Kaiserzeit*, II 2, p. 533) nu ține seamă de mărturia *horolthesiei*, după ale cărei rînduri 68—69 în anul 100 *portorium ripae Thraciae* constituia încă o unitate distinctă de *portorium Illyrici*. Tot așa nu putem fi de acord cu R. Vulpe atunci cînd, întemeiat pe inscripția fragmentară publicată de Pârvan în *Histria* IV, p. 554, crede a putea trage concluzia că o vamă a țărmului trac exista « din timpul mandatului regilor odrysi în Dobrogea, fiind întemeiată în același timp cu *praefectura orae maritimae* » (*Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 121). Lăsînd la o parte proasta stare de conservare a documentului, care nu îndreptățește inducții de o asemenea importanță, ni se pare temerară presupunerea că romanii ar fi perceput impozite într-un teritoriu ce nu făcea parte din statul lor.

⁶ A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 3 și 12, n. 1 (cf. *Die Legaten von Moesien*, p. 17); Dessau, *Geschichte der röm. Kaiserzeit*, II 2, p. 532—533; Nesselhauf, *op. cit.*, p. 336; R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 116.

tășită de unii cercetători, teritoriile situate la nord de Haemus ar fi continuat să facă parte din provincia Tracia pînă în zilele lui Commodus¹.

Lăsînd pentru moment la o parte acest punct obscur, a cărui elucidare e în funcție de ulterioare descoperiri epigrafice și care nu intră numaidecît în preocupările noastre, reținem prin urmare că întemeierea unei rețele de posturi vamale în jurul teritoriului Histriei, în stare să aducă prejudicii uneia din principalele activități ale cetății — exportul peștelui sărat spre orașele Greciei metropolitane — trebuie să se fi petrecut în anul 46, urmînd nemijlocit anexării de către Claudiu a regatului clientelar trac². În aceste condiții, e ușor de înțeles pentru ce « dosarul » privilegiilor fiscale ale Histriei începe cu « întărirea » lui Tullius Geminus, în ciuda faptului că — pe piatră — scrisoarea acestuia e gravată cea din urmă (r. 50—61). Dacă nu uităm că, așa cum s-a arătat înainte, misiunea dunăreană a fostului consul din anul 46 n-a putut începe decît în anul 47, cel mai curînd; dacă nu uităm că tocmai în jurul acestei date lua ființă τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρὸν ὄχθης τέλος (pomenit pentru întia oară în scrisoarea lui Flavius Sabinus din anul 50), sensul demersului histrienilor pe lîngă noul guvernator apare limpede, ca și numărul neobișnuit al solilor trimiși să-l întîmpine la Tomi. Mai puțin clare sînt cuvintele lui Tullius Geminus din ultimele rînduri ale epistulei, acolo unde, răspunzînd probabil unei plîngerii a delegaților în legătură cu taxele pretinse de arendașul « vămii » Dunării, anunță histrienilor hotărîrea de a le păstra « hotarele fixate din strămoși ». Modul de a se exprima al trimisului imperial nu lasă îndoială asupra faptului că situația la care se referă era mai veche nu numai decît propria-i venire în Moesia, dar și decît organizarea « vămii » Dunării, despre care am văzut că n-a putut fi întemeiată înainte de anul 46. Τὰ τῶν προγόνων ὄρια n-ar putea fi deci decît hotarele recunoscute Histriei la data intrării sub stăpînirea romană, în ultimii ani ai domniei lui Augustus³.

Fie că va fi beneficiat de condiția unei *civitas foederata*, fie de aceea a unei *civitas libera et immunis*, datina cerea ca hotarele cetății să fie precizate, pentru a evita conflictele de jurisdicție și, mai ales, neînțelegerile ce n-ar fi întîrziat să se producă de pe urma raporturilor cu publicanii. Semnificative, din acest punct de vedere, sînt prevederile legii Antonia din 71 i.e.n., prin care, acordîndu-se locuitorilor orașului Termessus Maior din Pisidia statutul de « prieteni și aliați ai poporului roman », li se recunoaște explicit proprietatea și folosința teritoriului stăpînit la data votării legii: « *quei agrae quae loca aedificia publica privatae Thermensium maiorum Pisidarum intra fineis eorum sunt fueruntve L. Marcio Sex. Iulio cos. quaeque insulac eorum sunt fueruntve iei consilibus quei supra scriptei sunt, quodque earum rerum iei consilibus iei habuerunt possederunt [usei fructeique] sunt.... [utei antea habeant possideant..]* »⁴. Cu același prilej, prin

¹ J.O.A.I., I, 1898, Beibl. col. 188. Dintre cercetătorii mai recentî, cf. Ph. Horovitz, « Rev. de Philologie », XIII, 1939, p. 218; S. J. De Laet, *Portorium*, p. 206, n. 3 și 231, n. 3. O trecere în revistă a literaturii privind spinoasa problemă la A. Betz s. v. Thrake, R.—E. VI A, col. 453—454.

² Asupra condițiilor istorice în care a avut loc anexarea regatului trac, ca și asupra politicii lui Claudiu în regiunile de la nordul Mării Negre, v. A. Momigliano, *Claudius. The Emperor and his Achievement*, Oxford, 1934, p. 62 și, mai ales, V. M. Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge Mass., 1940, p. 180—183.

³ Vezi mai departe p. 153—154.

⁴ C. I. L., I² 589.

tr-o dispoziție finală se precizau raporturile noilor « aliați » cu arendașii veniturilor publice din Asia, în sensul libertății pentru primii de a institui drepturi de vamă pe uscat și în porturi, exceptându-se mărfurile transportate tocmai de publicani: « *quam legem portorieis terrestribus maritumeisque Termenses maiores Phisidae capiundeis intra suos fineis deixerint, ea lex ieis portorieis capiundeis esto, dum nei quid portori ab ieis capiatur, quei publica populi Romani vectigalia redempta habebunt; quos per eorum fineis publicanei ex eo vectigali transportabunt fructus, eorum portorium Termenses maiores Phisidae ne petunto neve capiunto* »¹.

Acest exemplu și altele, ce s-ar mai putea invoca, lămuresc, credem, aluzia lui Tullius Geminus la « hotarele » ce urmau « a fi păstrate », în sensul unei făgăduieli făcute histrienilor de a li se respecta nu numai integritatea teritoriului stăpinit « în zilele strămoșilor », dar, totodată, imunitatea fiscală ce trebuie să le fi fost recunoscută — în limitele acestui teritoriu — cu prilejul integrării în imperiu². Numai în această ipoteză inserarea scrisorii printre scrisorile celorlalți guvernatori își capătă noima, numai în această ipoteză ἀτέλεια revendicată de histrieni se vădește într-adevăr ca un δίκαιον, cum se exprimă fără excepție documentele anexate la *horothesia*, de la ultima epistolă a lui Flavius Sabinus pină la cea a lui Pomponius Pius (r. 12, 35, 45).

În ce privește soarta ulterioară a « vămii » Dunării, trebuie făcută precizarea că în prima jumătate a secolului al II-lea aceasta a suferit o schimbare în modul de organizare, ale cărei urme stăruie în inscripții și de care s-a vorbit în treacăt în paginile precedente. Facem aluzie la contopirea abia pomenitului *portorium ripae Thraciae* cu *publicum portorii Illyrici utriusque*, la o dată ce trebuie căutată între Traian și Antoninus Pius — după toate probabilitățile în timpul domniei lui Hadrian. S-a văzut într-adevăr că, în rindurile 68—69 ale *horothesiei*, arendașul cu nume atit de neobișnuit Charragonius³ Philopalaestrus poartă titlul oficial de *conductor publici portorii ripae Thraciae*. În scrisoarea unui guvernator al Moesiei Inferioare, aceasta înseamnă, fără putință de îndoială, că în anul 100 e.n. « vama » țărmlui trac era distinctă de « vama » Illyricului, independent de problema vechimii respective și de chestiunea de a ști pe unde va fi trecut hotarul dintre cele două districte⁴. Situația apare schimbată în zilele lui Antoninus Pius, cînd, așa cum rezultă limpede dintr-o inscripție din Capidava, descoperită și publicată de Gr. Florescu în 1932, « vămile » altădată separate trebuie să fi fost reunite într-o unică organizație, purtînd numele de *publicum portorii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*. Ca arendaș al acestui important sector vamal se menționează în inscripția de care vorbim T. Iulius Saturninus, cunos-

¹ C.I.L., I² 589.

² Dispoziții categorice în acest sens se citesc într-un senatus-consult din anul 39 î.e.n. în favoarea locuitorilor din Plarasa și Aphrodisia Cariei: ὅπως τε ἡ πόλις καὶ οἱ πολεῖται οἱ Πλαρασίων [καὶ Ἀφροδισιέων μεθ' ἧ] ν κωμῶν χωρίων ὀχυρωμάτων ὁρῶν προσόδων πρὸς τὴν φίλαν τοῦ δήμου προσήλθον ταῦτα ἔχω]σιν κρατῶσιν χρώνται καρπίζονται τε πάντων πραγμάτων ἀτελεῖς ὄντες . . .] (OGIS, 455, r. 13—15).

³ Dessau (« J.O.A.I. », XXIII, 1926, Beibl. col. 353) citea: . . . *cha Ragonio Philopalaestro*. Numele exact și *praenomen*-ul (Publius) se citesc acum lămurit într-o dedicație din Novae, publicată de Decew, « J.O.A.I. », XXXI, 1939, Beibl. col. 130 și urm. Cf. Nesselhauf, *art. cit.*, p. 334 și n. 2.

⁴ Nesselhauf, *art. cit.*, p. 333, n. 3; De Laet, *Portorium*, p. 200 și urm., cu harta de la p. 202. Cf. M. Mircev, « Izvestja . . . Stalin », IX, 1953, p. 69—80.

cut din câteva inscripții mai vechi, și a cărui carieră poate fi acum reconstituită pînă în amănunte¹. Interesantă, din punctul nostru de vedere, e doar împrejurarea că — desigur din pricina anevoinței de a găsi un întreprinzător destul de bogat pentru a arenda singur perceperea veniturilor dintr-un teritoriu atît de vast — concesiunea «vămilor» din noua circumscripție pare să fi fost acordată în unele cazuri mai multor *conductores* asociați, părtași la beneficii, în proporție cu sumele investite și cu rolul deținut în conducerea exploatării². Sub Antoninus Pius, o astfel de asociație era alcătuită din T. Iulius Saturninus, C. Antonius Rufus și Q. Sabinius Veranus³; la începutul domniei lui Marcus Aurelius, un alt exemplu e oferit de T. Iulius Capito, C. Iulius Epaphroditus și Iulius Ianuarius, menționați laolaltă în calitate de *conductores publici portorii Illyrici*⁴. Curînd după aceea, sistemul de încasare a impozitelor indirecte avea să se schimbe în întregul imperiu și, încă în zilele lui Marcus Aurelius, în locul percepției prin concesiunari izolați sau asociați, venitul vămilor începe a fi exploatat direct de Stat prin slujbași în fruntea cărora — în fiecare din vechile districte — se întîmpină unul sau mai mulți *procuratores*, nu o dată recrutați din rîndurile foștilor arendași de dovedită pricepere⁵.

Alte probleme ridicate de documentul pe care-l analizăm se leagă de împrejurările istorice ale înstăpînirii romanilor pe cetățile grecești ale Pontului Stîng, ori de situația internă a Histriei către începutul erei noastre. În această privință, am avut prilejul să indicăm în treacăt ca dată probabilă a anexării orașelor de pe țărmul de Vest al Mării Negre ultimii ani ai domniei lui Augustus⁶. În sprijinul acestei încheieri pledează, în primul rînd, relegarea lui Ovidiu la Tomi — de neconceput, dacă în anul 8 al erei noastre orașul n-ar fi făcut parte din Imperiu⁷; în al doilea rînd propria mărturie a exilatului, care, în câteva versuri ale *Tristelor*, scrise după toate probabilitățile în anul 9 e.n., vorbește de anexarea de către romani a litoralului dobrogean ca de un eveniment recent:

«Hactenus Euxini pars est Romana sinistri:
Proxima Basternae Sauromataeque tenent.
Haec est Ausonio sub iure novissima vixque
Haeret in imperii margine terra tui...»⁸).

La aceste arătări din totdeauna cunoscute și puse în legătură cu instituirea unei *praefectura orae maritimae* despre ale cărei rosturi și sferă de activitate nu putem face decît presupuneri⁹, se poate adăuga acum indicația rezultînd din existența în Histria, la o dată anterioară anului 14 e.n., a unui *ναός* închinat lui August încă în viață de Papas, fiul lui Theo-

¹ Gr. Florescu, «Dacia», III—IV, 1927—1932, p. 504, nr. 6. Cf. Nesselhauf, *art. cit.* 331 și 337—38; De Laet, *Portorium*, p. 238—240 și *passim*.

² De Laet, *Portorium*, p. 240 și n. 1. Pentru o interpretare diferită, Nesselhauf, *art. cit.*, p. 336—337, care citează și literatura mai veche.

³ De Laet, *Portorium*, p. 240, n. 2.

⁴ Materialul epigrafic la De Laet, *Portorium*, p. 241, n. 1.

⁵ De Laet, *Portorium*, p. 241 și n. 2.

⁶ Vezi mai sus, p. 151.

⁷ Von Premerstein, «J.O.A.I», I, 1898, Beibl, col. 193—194; Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 14.

⁸ *Trist.*, II 197—200. Cf. *Ex Ponto*, IV 7 și IV 9.

⁹ Von Premerstein, *loc. cit.*, col. 194. 195. Cf. Pârvan, *Histria* IV, p. 573; R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 107.

pompos în împrejurări asupra cărora nu ni se dau amănunte¹. Independent de motivele personale ce l-au putut îndemna să ia această inițiativă, gestul ctitorului histrian se explică de ajuns în atmosfera celui dintii contact cu stăpînirea Romei, cînd asemenea dovezi de lealism erau desigur bine primite și cînd prezența unor forțe maritime sau terestre de oarecare importanță conferea cetăților din Pont un sentiment de securitate de multă vreme pierdut².

Fără să putem arăta cu precizie data întemeierii « prefecturii litoralului maritim », trebuie să admitem deci ca *terminus ante quem* al importanței măsuri anul relegării lui Ovidiu, cînd jurisdicția romană în aceste părți era încă nouă și cînd, în lipsa unei autorități apropiate, titularul acestui post mai mult militar decît administrativ depindea de proconsulul Macedoniei³. Abia cu înființarea provinciei Moesia, în primii ani ai domniei lui Tiberiu, orașele grecești de pe coasta dobrogeană par să-și fi schimbat atîrnarea, « prefectul litoralului maritim » trecînd și el cu același prilej sub directă dependență a guvernatorului noii provincii⁴. Cit va fi durat această situație, și care vor fi fost succesivii prefecti de-a lungul anilor ce merg de la înființarea postului pînă la jumătatea secolului I e.n., sînt întrebări la care, cu informația de care dispunem, putem răspunde numai în chip nesatisfăcător. Dacă exceptăm pe cei doi prieteni ai lui Ovidiu — Vestalis și L. Pomponius Flaccus⁵ — trecuți la conducerea « litoralului maritim » înainte de anul 15, singurii *praefecti* atestați pînă astăzi în vreun document sînt Asiaticus și Arruntius Flamma, ambii citați în *horothesia*, primul în prima, al doilea în cea de a doua scrisoare a lui Flavius Sabinus, respectiv din anii 50 și 56 e.n.⁶ Cit privește dănuirea funcțiunii, ignoranța noastră e și mai completă. În lipsa oricărei indicații despre existența ei în secolele următoare, o ipoteză verosimilă ni se pare aceea după care ar fi fost desființată cu prilejul reformei administrative din anul 86, cînd, creîndu-se provincia nouă a Moesiei Inferioare, utilitatea unei conduceri speciale a litoralului maritim a putut fi pusă în discuție.

¹ *Histria, Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, vol. I. p. 511, nr. 9.

² Ov., *Ex Ponto*, IV 9, 75—76. Cf. IOSPE. II 354; IV 420, cu observațiile lui N. A. Maşkin, *Principatul lui Augustus*, Bucureşti, 1954, p. 466—467.

³ În sprijinul ipotezei amintite în text, și care a fost formulată încă de la sfîrşitul secolului trecut de A. von Premerstein (* J.O.A.I. », I, 1898, Heibl. col. 155, 192), învăţatul austriac invocă mărturia inscripției din Callatis (* AEMO », XIX 1896, p. 108, nr. 62 = IGRP, I 654) în cinstea unui P. Vinicius în care s-a văzut cu dreptate consulul din anul 2 e.n., menţionat ca proconsul al Macedoniei imediat înainte de această dată de Velleius, *Hist.*, II 101. Cf. PIR, III, p. 436, nr. 446 și De Laet, *Samenstelling*, p. 94, nr. 419.

⁴ Vezi mai sus, p. 150 și n. 3

⁵ Ov., *Ex Ponto*, IV 7 și IV 9,1—4, 59—60, 119. În legătură cu cariera lui Vestalis, v. Ritterling, R.—E., XII, col. 1557; Referințele referitoare la Pomponius Flaccus în PIR, III, p. 76, nr. 538 și De Laet, *Samenstelling*, p. 72, nr. 298.

⁶ Rîndurile 13 și 20. Lectura Φλά[μυξ], acceptată astăzi de toți, e a lui Ad. Wilhelm, « Anz. Akad. Wien », 1922, XV—XVIII, p. 37; Pârvan citea: Φλα[β]α[ν]ω[ν]. Cu totul neverosimilă ni se pare presupunerea că fragmentul de inscripție publicat de Pârvan în *Histria* VII, p. 47, nr. 40, ar face parte dintr-o scrisoare a lui Flavius Sabinus către Arruntius Flamma, sau că ar avea măcar o legătură cu *horothesia* (în acest din urmă sens, R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 118, n. 1). Fără a stărui asupra numeroaselor îndoieli trezite de încercările de întregire a textului, ne mulțumim să observăm că scrisul (care e într-adevăr asemănător cu al *horothesiei*) ne obligă a atribui fragmentul celei de a doua jumătăți a sec. al II-lea, cel mai devreme. Așa fiind, o interpretare diferită a fragmentului apare îndreptățită, cum ar fi aceea care ar vedea în puținele litere păstrate din r. 2 numele lui [Pontiu] s Laeli [anus], guvernator al Moesiei Inferioare în jurul anului 170 (Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 78—79).

Ne rămâne să spunem o vorbă despre istoria Histriei în prima jumătate a secolului I e.n., pînă astăzi puțin cunoscută și asupra căreia abia descoperiri viitoare vor veni poate să arunce lumină. Pînă atunci (și exceptînd unele inscripții prea mutilate pentru a permite altceva decît conjecturi anevoie de controlat¹), singurul document în măsură să ne ajute la reconstituirea situației cetății e tot *horothesia* pe care o comentăm, și mai precis scrisorile lui Flavius Sabinus și Pomponius Pius, concordante în zugrăvirea stării economice a Histriei ca puțin satisfăcătoare, dacă nu de-a dreptul îngrijorătoare. Mărturia cea mai categorică în această privință o constituie rindurile 20—22 din prima (în ordine cronologică) epistulă a lui Flavius Sabinus, în care, referindu-se la plîngerile solilor histrieni și la informațiile prefectului Asiaticus, guvernatorul afirmă că «aproape singurul venit al orașului e acel de pe urma peștelui sărat: [σχεδόν] ἐκείνην μόνην εἶναι τῆς πόλεως πρόσ[δον τὴν ἐκ τοῦ] ταπεινομένου ἰχθύος». Valabilă pentru anul 50, constatarea e desigur valabilă pentru toată prima jumătate a secolului I, și ea trebuie înțeleasă, credem, în sensul că principala îndeletnicire a locuitorilor ar fi fost în această vreme pescuitul, dar totodată și în acela că perceperea unor «drepturi» asupra peștelui exportat ar fi constituit un izvor sigur de cîștig pentru bugetul cetății sărăcite². Impresia de strimtorare în care se afla Histria și care se degaje din afirmația lui Flavius Sabinus e întărită de scrisoarea lui Pomponius Pius, după a cărei caracterizare orașul ar fi suferit o adevărată *ἀσθένεια* (r. 32), — «slăbiciune» ce trebuie luată tot în accepția economică a termenului. Nu începe îndoială, în aceste condiții, că prosperitatea altădată remarcabilă a Histriei era către începutul erei noastre o amintire a trecutului, și aceasta explică pentru ce, pomenind-o printre porturile Pontului Stîng, în vremea la care ne referim, Strabo, care arată a fi avut despre aceste meleaguri o cunoaștere directă, o numește *πολιχιον*, așa cum *πολιχιον* e pentru el și Tomi, în comparație cu Callatis, singură vrednică de numele de *πόλις*³.

Lucrul nu trebuie să ne mire, dacă ne gîndim că tot mai mult izolată de mare prin innisiparea portului și transformarea în lagună a golfului unde-și avea așezarea⁴, Histria era împiedicată și de la exploatarea teritoriului rural de insecuritatea situației din Dobrogea, pe care — prinși în certuri dinastice ale căror detalii le citim în Tacit⁵ — regii traci nu erau în stare s-o apere împotriva bastarnilor și sarmaților, a căror amenințare stăruie

¹ E cazul importantului fragment publicat de Pârvan, *Histria* IV, p. 554, nr. 14, menționat în treacăt mai sus, p. 150 n. 5; e și cazul decretului onorific, *Histria* VII, p. 23, nr. 16 (după scris din prima jumătate a sec. I e.n.), din al cărui cuprins prea puțin se poate înțelege, dacă exceptăm aluzia la «vremurile grele» din r. 10—11. Un document încă inedit, dedicație în cinstea împăratului Nerva (Muz. Histria, nr. inv. 312), va fi publicat de noi în *Histria*, vol. II (în pregătire).

² Așa credem că trebuie interpretate cuvintele din scrisoarea lui Pomponius Pius: ἐπέκρεια τὴν τ[ῶ]ν κ[ατὰ στόμ]α Π[ε]ύκ[υ]ς ἀλεισομένων ἰχθύων πρόσδον ὑμετέραν εἶναι, [ὧ] δικαίω ταῦτα τὰ τέλη οἱ πρόγονοι ὑμῶν καὶ πατέρες [τῆ] χάριτι τῶν Σε[βαστῶ]ν ἀδίαλείπτως ἔσχον (r. 35—38). Cf. Pârvan, *Histria* IV, p. 575 și, dentro regimul pescuitului în Grecia metropolitană, A. Andreades, *A History of Greek Public Finance*, vol. I, Cambridge, Mass., 1933, p. 147—148.

³ *Geogr.*, VII 6.1: ἔστιν οὖν ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ στόματος τοῦ Ἰστρου ἐν δεξιᾷ ἔχοντι τὴν συνελθὴ παραλίαν Ἱτρος πολιχιον... Μιλησίων κτίσμα· εἶτα Τόμις ἕτερον πολιχιον... εἶτα πόλις Καλλάτις...

⁴ Polyb., *Hist.*, IV 41, Cf. D.M. Pippidi, «S.C.I.V.», IV, 1953, p. 489—490.

⁵ *Ann.*, II, 64—48.

ca un motiv dureros în *Tristele* și *Ponticele* lui Ovidiu¹. Abia cu întărirea limes-ului dunărean, înlăturându-se primejdia dinafară, punerea în valoare a unui pământ altminteri bogat a putut fi reluată, cu urmarea că de-a lungul întregului veac al II-lea, bunăstarea Histrici ni se înfățișează în creștere, cum rezultă din numărul considerabil de monumente epigrafice, sculpturale și arhitectonice ajunse pînă la noi², precum și din epitetul de «preastrălucită cetate» (λαμπροτάτη πόλις), nelipsit în inscripțiile posteroare anului 212 și care trebuie să fi făcut obiectul unei concesiuni speciale din partea autorităților imperiale³.

*ΟΡΟΘΕΣΙΑ ΛΑΒΕΡΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
(СОРОК ЛЕТ СО ДНЯ ОТКРЫТИЯ)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Надпись, известная под названием *Οροθεσία Λαβερίου Μαξίμου (SEG, I, 329), была открыта и опубликована В. Пырваном в 1916 г., который, пользуясь этим случаем, дал ей подробное толкование (Истрия, IV, 556—593). Этот комментарий, заключения которого не претерпели никаких изменений до конца жизни ученого, нуждается в пересмотре в свете появившихся между тем научных трудов в связи с этим важным документом. Этой целью и задался автор настоящей работы, подготавливая необходимый материал для Corpus истрийских надписей. Автор пересматривает главные вопросы, затронутые комментарием первого издателя — подлинность документа, дата дошедших до нас двух экземпляров, территориальные границы Истрии, хронология наместников Мезии под владычеством Клаудиуса и Нерона, проблема наместника Эмилиана, учреждение известного portorium Шырици, расширение и организация так называемого portorium girae Thraciae, и, наконец, вопрос присоединения римлянами греческих крепостей в Добрудже, а также дата учреждения в этой местности praefectura orae maritimae.

По всем этим вопросам автор, недавно завершивший труд, посвященный деятельности Т. Плаутиуса Сильвануса Элиануса в Мезии, пользуется его заключениями главным образом для установления хронологии наместников Мезии, упомянутых в *Οροθεσία (IV, 1955, 355—383), учитывая опубликованные за последние 40 лет работы А. Вильгельма и Х. Дессау (в связи с установлением текста), Х. Дессау, Х. Нессельгауфа и С. Ж. Лаета (в связи с организацией двух portoria иллирийского и «фракийского берега»). Он разделяет мнение Дессау, считающего что в Мезии никогда не существовал наместник по имени Эмилиан, и предлагает включить период длительного наместничества Плаутиуса Элиануса в 57—67 гг. н. э. Автор придерживается мнения, что portorium girae Thraciae не мог быть учрежден до присоединения

¹ *Trist.*, III 10,5—70; IV 1,67—84; IV 4,59—62; V 7,11—20; V 10,15—27. *Ex Ponto*, I, 2, 15—24; I 3,57—60; I 8,5—18; IV 7; IV 9,75—80

² Pentru un tablou de ansamblu al dezvoltării Dobrogei în sec. al II-lea, R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 204—239.

³ Pârvan, *Histria* IV, p. 646.

Фракии (46 г. н. э.) и что во время появления декрета Лабериуса Максимуса (времена Траяна) не был еще включен в таможенный округ, называемый *publicum portorii Illyrici utriusque*. Что касается присоединения греческих городов в Добрудже и учреждения *praefectura orae maritimae*, автор присоединяется к мнению лиц, полагающих, что оба эти события относятся к периоду господства Августа, что *terminus ante quem* считается 8 г. н. э. (год изгнания Овидия), возможно даже 1 г., вероятная дата каллатийской надписи (в честь македонского наместника П. Виничиуса (АЕМО, XIX, 1896, 108, № 2, cf. Vell. Pat., История, II, 101). Последняя дата подсказана одной недавно опубликованной истрийской надписью, в которой упоминается о преклоненном одним истрийским жителем императору Августу храме еще при его жизни, по которой он датируется последними годами I в. до н. э. (Истрия, Археологическая монография, Бухарест, 1954, I, 511, № 9).

Λ'ΟΡΟΘΕΣΙΑ ΛΑΒΕΡΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
(QUARANTE ANS APRÈS SA DÉCOUVERTE)

(RÉSUMÉ)

L'importante inscription connue sous le nom d'Ὁροθεσία Λαβερίου Μαξίμου (SEG., I 329) a été découverte et publiée en 1916 par Vasile Pârvan qui, par la même occasion, en a donné un commentaire exhaustif (Histria IV, pp. 556—593). Ce commentaire, aux conclusions duquel le regretté savant n'a rien changé jusqu'à la fin de sa vie, a cependant besoin d'être remanié substantiellement à la lumière des travaux que l'*horothésie* n'a cessé de susciter. C'est ce que s'est proposé de faire l'auteur de la présente étude, en vue d'un *Corpus* des inscriptions d'Istros, qu'il est en train de préparer. Il en est résulté un exposé d'ensemble sur le texte en question, au cours duquel sont réexaminés dans un esprit critique les principaux problèmes auxquels touche le commentaire du premier éditeur: la nature exacte du document, la date des deux exemplaires parvenus jusqu'à nous, les limites du territoire d'Histria, la chronologie des légats de la Mésie Inférieure sous les règnes de Claude et de Néron, le problème du gouverneur Aemilianus, l'organisation du *portorium Illyrici*, l'organisation et l'étendue du *portorium ripae Thraciae*, enfin — d'une manière moins approfondie — le problème de l'annexion par les Romains des villes grecques de la Dobrogea, ainsi que la date de la création, en ces contrées, d'une *praefectura orae maritimae*.

Sur toutes ces questions, l'auteur, qui, précédemment, avait consacré à l'activité de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mésie un mémoire dont il utilise ici les résultats, notamment pour la chronologie des légats cités dans l'*horothésie* (SCIV, VI, 1955, pp. 355—383), fait état des travaux publiés un peu partout depuis quarante ans et dont les principaux sont ceux d'Adolf Wilhelm et de Hermann Dessau (pour l'établissement du texte), de Dessau, de Nesselhauf et de S. J. De Laet (pour l'organisation des *portoria* de l'Illyricum et de la *ripa Thraciae*). Il se rallie à l'opinion de Dessau, selon laquelle il n'y a jamais eu un gouverneur de la Mésie répondant au nom d'Aemilianus; il propose comme limites probables de la longue administration d'Aelianus les années 57—67 de notre ère; il estime que le *portorium ripae Thraciae* n'a

pu être organisé avant l'annexion du royaume de Thrace (46) et qu'à la date du décret de Laberius Maximus (sous Trajan) il n'était pas encore rattaché à la grande circonscription douanière du *publicum portorii Illyrici utriusque*. Pour ce qui est de l'annexion des villes de la Dobrogea par les Romains et de la création de la *praefectura orae maritimae*, l'auteur se joint à ceux qui pensent que les deux événements doivent dater du règne d'Auguste, le *terminus ante quem* étant l'année 8 (année de la relégation d'Ovide), ou même l'année 1, date probable de la dédicace callatienne en l'honneur du légat de la Macédoine, P. Vinicius (AEMO, XIX, 1896, p. 108 n° 62; cf. Vell., Hist., II 101). Cette même année est suggérée par une inscription d'Istros publiée récemment, où il est fait mention d'un *ναός* consacré à Auguste, encore en vie, par un citoyen de cette ville et qui, d'après les caractères paléographiques, semble dater des dernières années du Ier siècle avant notre ère (Histria, Monografie arheologică, București, 1954, vol. I, p. 511, n° 9).
